

TAAL &
DIDACTIEK

Woorden- schat

Henk Huizenga

Noordhoff Uitgevers

Taal & Didactiek

Woordenschat

Taal & Didactiek

Woordenschat

Henk Huizenga

Noordhoff Uitgevers, Groningen | Houten

Ontwerp omslag: Studio Wolters-Noordhoff
Omslagfotografie: John Welling, Groningen

De reeks *Taal & Didactiek* staat onder redactie van:
Drs. H. Huizinga
Drs. R. Robbe
Drs. H.E. van Wessel

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

2 / 13

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.
© 2005 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978 90 01 84960 3
ISBN 978 90 01 93502 3
NUR 842

Woord vooraf

Sommige mensen hebben aan een half woord genoeg, anderen willen altijd het laatste woord of op z'n minst een woordje meespreken. Soms moet je op je woorden passen, een andere keer struikel je over je eigen woorden of heb je ergens geen woorden meer voor. Onze taal kent tientallen uitdrukkingen over woorden en dat is ook niet zo verwonderlijk, want woorden zijn de belangrijkste bouwstenen van een taal. Iemand die veel woorden kent, kan gemakkelijker functioneren in veel communicatieve situaties. Dat wordt vooral duidelijk bij het lezen van ingewikkelde teksten, zoals wetsteksten, studieboeken of een essay uit een kwaliteitskrant. Maar als iemand een kleine woordenschat heeft, kunnen zich ook in de dagelijkse communicatie al problemen voordoen. Dat merk je bijvoorbeeld als je kinderen in je kleutergroep krijgt die nauwelijks een paar woorden Nederlands kennen of alleen maar dialect spreken. Kinderen met een kleine woordenschat hebben vaak moeite om het onderwijs te volgen. Ze begrijpen de teksten uit de geschiedensmethode niet of de uitleg in het rekenboek. Ze presteren slechter op toetsen en op termijn hebben ze minder succes in het onderwijs, doordat ze op een lagere vervolgopleiding terechtkomen dan ze qua intelligentie aankunnen of voortijdig de school verlaten.

Het onderwijs heeft een belangrijke taak om de woordenschat van kinderen te ontwikkelen. Kinderen leren natuurlijk in de gewone dagelijkse omgang met ouders en leeftijdsgenoten ook veel nieuwe woorden, maar dat zijn vaak woorden uit de omgangstaal en op school staat nu juist de schrijftaal sterk centraal. Bepaalde begrippen leer je alleen op school en voor allochtone kinderen is de school vaak de belangrijkste plaats om het Standaardnederlands te leren.

Van oudsher besteedden taalmethoden altijd al wel aandacht aan woordenschatontwikkeling. Kinderen moesten de betekenis van moeilijke woorden opzoeken in het woordenboek en leerden veel spreekwoorden en gezegden. Dat gebeurde niet altijd op een systematische manier, er was te weinig aandacht voor herhaling en de woorden die de kinderen moesten leren waren niet altijd even gangbaar.

De toestroom van allochtone leerlingen naar het Nederlandse onderwijs in de laatste twee decennia van de vorige eeuw maakte duidelijk hoe essentieel de woordenschat was in de communicatie. Sindsdien is er veel tijd besteed aan de ontwikkeling van een goede woordenschatdidactiek. Het woordenschatonderwijs werd praktischer en meer gericht op communicatie en baseerde zich op woordfrequentielijsten. Tegenwoordig neemt het woordenschatonderwijs een prominente plaats in alle moderne taalmethoden en zijn de resultaten van de NT2-didactiek in de taalmethoden geïntegreerd. Dat wil overigens niet zeggen dat het woordenschatonderwijs aan de hand van een taalmethode zou moeten plaatsvinden. Integendeel, want de woorden die een taalmethode aanbiedt, zijn niet altijd de woorden die kinderen willen leren. Tijdens een schooldag doen zich talloze situaties voor waarin kinderen wel de behoefte hebben om de betekenis van woorden te

weten te komen. Die situaties lenen zich heel goed voor woordenschatonderwijs. Dat is dan geen kwestie van dat een leerkracht even de betekenis van een woord verduidelijkt. Kinderen kennen de betekenis van een woord pas als ze het vaker tegenkomen. Dat betekent dat woordenschatonderwijs systematisch moet worden aangepakt en er niet alleen aandacht moet zijn voor het semantiseren (het uitleggen van de betekenis), maar dat ook het inoefenen van de betekenis aan bod moet komen.

In dit boek uit de reeks *Taal & Didactiek* staat de systematische ontwikkeling van de woordenschat van kinderen centraal. We vinden dat woordenschatonderwijs het best tot z'n recht komt in functionele en betekenisvolle situaties. In functionele situaties is de taal altijd communicatiemiddel en die situaties komen veel voor in de basisschool. Bij alle vakken communiceren de kinderen met elkaar of met de leerkracht en er worden altijd veel woorden uitgewisseld, vaak ook onbekende woorden die niet alle kinderen kennen. Kinderen worden ook gestimuleerd tot het leren van woorden in situaties die misschien niet levensrecht zijn, maar wel motiverend en betekenisvol: opdrachten die uitdagend en stimulerend zijn en waarbij ze informatie moeten verzamelen en op die manier ook weer veel nieuwe woorden tegenkomen. Daarmee is woordenschatonderwijs niet het exclusieve domein van de taalmethodode, maar een zaak van alle vakken. Dat wil niet zeggen dat een taalmethodode geen rol kan spelen in het woordenschatonderwijs. In een methode komen vaak woorden aan bod die je in andere situaties niet tegenkomt en ligt een grote hoeveelheid oefenmateriaal klaar. In *Woordenschat* zullen we integraal aandacht aan taalmethoden besteden om bijvoorbeeld semantiserings technieken en werkvormen toe te lichten.

We hebben er ook voor gekozen om niet apart aandacht te besteden aan de problematiek van anderstalige kinderen. De resultaten van de NT-didactiek zijn tegenwoordig in de taaldidactiek verwerkt en op veel punten moet je anderstalige kinderen niet anders behandelen dan Nederlandstalige kinderen. Waar dat nodig is besteden we speciale aandacht aan de positie van anderstalige kinderen; wel zijn er speciale paragrafen over tweedetaalverwerving en NT2-methoden.

Dit boek heeft dezelfde opzet als de andere delen van de reeks *Taal & Didactiek*. In het inleidende hoofdstuk gaan we in op het belang van speciaal woordenschatonderwijs. In het tweede hoofdstuk behandelen we het proces van woorden leren. Hierin komt de taalverwerving van kinderen aan bod en we gaan speciaal in op de manier waarop kinderen nieuwe woorden leren. Woordenschatonderwijs moet niet alleen stilstaan bij het overdragen van de betekenis van een woord, maar kinderen ook strategieën leren om zelf achter de betekenis van woorden te komen. In hoofdstuk 3 besteden we aandacht aan de verschillen die er zijn in de beginsituatie van kinderen. Door de toestroom van allochtone kinderen in het basisonderwijs zijn er significante verschillen in de grootte van de woordenschat van kinderen. Dat stelt de nodige eisen aan een leerkracht.

In het vierde hoofdstuk gaan we in op de doelstellingen en de inhoud van het woordenschatonderwijs. Centraal in het boek staat hoofdstuk 5 waarin de instructie aan bod komt. We bespreken het vierfasenmodel

dat algemeen gangbaar is in de woordenschatdidactiek. De fasen van het voorbereiden, semantiseren, consolideren en controleren komen in aparte subparagrafen aan de orde. We gaan uitgebreid in op de manieren die er zijn om de betekenis van een woord over te dragen, de zogenoemde semantiseringsstechnieken. In hoofdstuk 6 bespreken we uitvoerig de verschillende werkvormen en hulpmiddelen die je voor het woordenschatonderwijs kunt inzetten. Er is aandacht voor moderne hulpmiddelen als de computer, de woordenhoek en de woordmuur, maar ook de meer traditionele verbale en non-verbale oefeningen komen aan bod. In het zevende hoofdstuk komen de verschillende manieren om het woordenschatonderwijs te evalueren aan de orde en we geven richtlijnen voor de hulp aan kinderen met een achterblijvende woordenschat. In het laatste hoofdstuk gaan we speciaal in op de plaats van het woordenschatonderwijs in taalmethoden.

Een belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van dit boek is geleverd door Hans van Wessel. We hebben samen de opzet voor het boek uitvoerig doorgesproken en bij het schrijven van de tekst heb ik dankbaar gebruikgemaakt van die conceptteksten en praktijkvoorbeelden die Hans heeft aangeleverd.

Met dit deel over woordenschat bestrijkt de serie *Taal & Didactiek* alle domeinen van het taalonderwijs op de basisschool. We hopen dat het boek een bijdrage mag leveren aan het systematische woordenschatonderwijs op de basisschool.

Henk Huizenga
Hasselt, juni 2005

Inhoud

- 1 Inleiding 11**
  - 1.1 Het belang van woordenschatonderwijs 12
  - 1.2 Woordenschatontwikkeling in het onderwijs 14
  - 1.3 Woordenschat en NT2 17
    - Samenvatting 18
    - O opdrachten 19

- 2 Het proces van woorden leren 21**
  - 2.1 Eerstetaalverwerving 22
    - 2.1.1 Prelinguale periode (0–1 jaar) 23
    - 2.1.2 Vroeglinguale periode (1–2¹/₂ jaar) 25
    - 2.1.3 Differentiatiefase (2¹/₂–5 jaar) 27
    - 2.1.4 Voltooiingsfase (5–9 jaar) 29
  - 2.2 Tweedetaalverwerving 29
  - 2.3 Ontwikkeling van het woordgeheugen 31
  - 2.4 Woordleerstrategieën 35
  - 2.5 Taalontwikkeling en woordenschatdidactiek 39
    - Samenvatting 41
    - O opdrachten 43

- 3 Beginsituatie 45**
  - 3.1 Risicogroepen 46
  - 3.2 Bepalen van de beginsituatie 48
  - 3.3 Omgaan met verschillen in de beginsituatie 48
    - Samenvatting 52
    - O opdrachten 53

- 4 Doelstellingen en leerstofselectie 55**
  - 4.1 Doelstellingen van het woordenschatonderwijs 56
  - 4.2 Inhoud van het woordenschatonderwijs 58
  - 4.3 Criteria voor woordselectie 63
    - Samenvatting 66
    - O opdrachten 68

- 5 Instructie 71**
  - 5.1 Uitgangspunten voor instructie 72
  - 5.2 Het vierfasenmodel 78
    - 5.2.1 Voorbewerken 80
    - 5.2.2 Semantiseren 81
    - 5.2.3 Consolideren 84
    - 5.2.4 Controleren 85
  - 5.3 Instructieprincipes 87
    - 5.3.1 Semantiseringsstechnieken 88
    - 5.3.2 Geven van feedback 96
  - 5.4 Woordenschatonderwijs bij andere vakken 98
    - Samenvatting 100
    - O opdrachten 101

6   **Werkvormen en hulpmiddelen** 105

- 6.1   Hulpmiddelen 106
  - 6.1.1   (Prenten)boeken 106
  - 6.1.2   Computer 110
  - 6.1.3   Woordenboeken 113
  - 6.1.4   Woordmuur 116
  - 6.1.5   Vertelafel en thematafel 117
  - 6.1.6   De woordenhoek 120
- 6.2   Werkvormen 120
  - 6.2.1   Opdrachtsvormen 121
  - 6.2.2   Dramatische werkvormen 130
  - 6.2.3   Taalspelletjes 132
- 6.3   Groeperingsvormen 134
  - Samenvatting 137
  - Opdrachten 138

7   **Evaluatie en zorgverbreding** 141

- 7.1   Woordenschattoetsen 142
  - 7.1.1   Taaltoets Alle Kinderen 143
  - 7.1.2   Cito Woordenschattoets 146
- 7.2   Problemen van kinderen met een achterblijvende woordenschat 147
- 7.3   Hulp aan kinderen met achterblijvende woordenschat 148
  - 7.3.1   Hulp bij zaakvakken 148
  - 7.3.2   Gerichte vergroting van de woordenschat 151
    - Samenvatting 153
    - Opdrachten 154

8   **Woordenschat in methoden** 157

- 8.1   Woordenschat in taalmethoden 158
- 8.2   Woordenschat in NT2-methoden 160
- 8.3   Aparte woordenschatmethodes 162
- 8.4   Nieuwe ontwikkelingen in methoden 163
- 8.5   Het beoordelen van een leerlijn woordenschat 165
  - Samenvatting 165
  - Opdrachten 167

Literatuurlijst 169

Illustratieverantwoording 173

Register 175

Inleiding

1

- 1.1 Het belang van woordenschatonderwijs
- 1.2 Woordenschatontwikkeling in het onderwijs
- 1.3 Woordenschat en NT2

Wij leven in een wereld van woorden. We wisselen een woordje met de buurvrouw, we voeren het hoogste woord op een vergadering en als iemand een woordje meespreekt, dan hebben we meestal aan een half woord genoeg om te begrijpen wat hij bedoelt. Woorden spelen een essentiële rol in de communicatie. Woorden zijn de dragers van de betekenis in een taal. Als je op vakantie naar Frankrijk gaat en je kent wel de grammaticale regels van het Frans, maar je spreekt geen woord Frans, dan is het moeilijk communiceren. Hoe belangrijk woorden zijn als dragers van de betekenis, merk je als je in een tekst enkele woorden weglaat:

Hij ..... binnendoor naar Den ..... Het was nog ..... De zon ..... In een ..... had hij ..... kleine ..... bij zich, twee ..... en een aluminium ..... die vroeger bedekt moest zijn geweest met een soort ..... in legerkleur. De fles was nog ..... van een paar stukjes ..... en zat vol ..... Ik ..... een keer waar die fles ..... Hij ..... na lang .....: 'Die heb ik nog bij de ..... gebruikt. Als ze zou kunnen .....

Waarschijnlijk heb je veel moeite gehad om deze tekst te lezen en te begrijpen. Dat is geen wonder. Rond de 30% van de woorden in de tekst is weggelaten. En dan is het bijna onmogelijk die tekst nog te begrijpen en correct te lezen. Hieronder staat de complete tekst en dan wordt duidelijk hoeveel essentiële informatie je hebt gemist.

Hij fietste binnendoor naar Den Haag. Het was nog vroeg. De zon scheen. In een rugzak had hij twee kleine klapstoeltjes bij zich, twee boterhammen en een aluminium veldfles die vroeger bedekt moest zijn geweest met een soort vilt in legerkleur. De fles was nog voorzien van een paar stukjes vilt en zat vol deuken. Ik vroeg een keer waar die fles vandaan kwam. Hij antwoordde na lang nadenken: 'Die heb ik nog bij de luchtmacht gebruikt. Als ze zou kunnen praten...'

Uit: Boudewijn Büch, *De kleine blonde dood*

In dit boek gaat het over hoe je gericht kunt werken aan de vergroting van de woordenschat van kinderen. Nu moet je woordenschat heel breed opvatten. Het gaat niet alleen om losse woorden die je in een woordenboek vindt, maar ook om uitdrukkingen, vaste combinaties van woorden, synoniemen, de gevoelswaarde van woorden of de manier waarop woorden zijn opgebouwd.

In de meeste taalmethoden is het vergroten van de woordenschat een apart onderdeel, maar iedereen weet dat het leren van woorden niet beperkt blijft tot de taalles. Bij alle onderwijsactiviteiten leren kinderen veel nieuwe woorden. Ook buiten het klaslokaal pikken ze de nodige woorden op, via de televisie, het internet of gewoon in het contact met leeftijdgenoten. In dit boek zullen we ons beperken tot de situaties binnen het onderwijs waarin kinderen nieuwe woorden leren. In dit inleidende hoofdstuk zullen we speciaal ingaan op het belang van een adequate woordenschat voor kinderen. Dat gebeurt in paragraaf 1.1. In paragraaf 1.2 zullen we beschrijven hoe in het onderwijs gewerkt wordt aan woordenschatontwikkeling. In de laatste paragraaf gaan we in op de relatie tussen woordenschatonderwijs en NT2-onderwijs.

1.1 Het belang van woordenschatonderwijs

De meeste kinderen maken zich thuis spelenderwijs een grote hoeveelheid woorden eigen en ze kunnen daarmee prima hun woordje doen in het dagelijks leven. Ook op school tijdens allerlei onderwijsactiviteiten vergroten kinderen hun woordenschat zonder dat ze daar zichtbaar veel moeite voor hoeven doen. Je kunt je afvragen of het dan wel zinvol is om heel gericht aan de ontwikkeling van de woordenschat van kinderen te werken en of je je energie niet beter kunt steken in bijvoorbeeld het vergroten van de schriftelijke taalvaardigheid, iets wat kinderen zich niet spelenderwijs eigen maken. Toch is er wel degelijk een noodzaak om systematisch aan de ontwikkeling van de woordenschat van kinderen te werken.

In de eerste plaats zijn er veel vakinhoudelijke begrippen die kinderen alleen op school leren en niet in het gewone taalverkeer. Je moet dan denken aan begrippen als thema, vulkanisme, persoonsvorm, zin of klinker. Veel van deze begrippen heb je nodig om het onderwijs op de basisschool te kunnen volgen. Vooral bij de zaakvakken speelt dat een belangrijke rol.

In de tweede plaats leren de kinderen op school de woorden en begrip-

pen van het *Standaardnederlands*. Dat is de officiële taal die bij de overheidsinstellingen, kranten en op radio en televisie gebruikt wordt. Het Standaardnederlands kent allerlei woorden en uitdrukkingen die wat officiëler en zakelijker zijn en vooral in de schrijftaal gebruikt worden. Je kunt denken aan woorden als overeenkomst, verzenden en doelstelling of minder gangbare uitdrukkingen en spreekwoorden, zoals ‘het hazenpad kiezen’ of ‘een kat in het nauw maakt rare sprongen’. Dat zijn woorden die je vooral op school leert. Op de basisschool wordt er gebruikgemaakt van een taalvariant die heel dicht in de buurt ligt van het Standaardnederlands en die we wel aanduiden als *schooltaal*. Kenmerkend voor de schooltaal is dat je duidelijk aangeeft wat je bedoelt en correcte grammaticale zinnen hanteert. Binnen de schooltaal worden ook speciale woorden gebruikt om kinderen iets duidelijk te maken of uit te leggen. We noemen dat wel *instructietaal*. Je kunt instructietaal beschouwen als het vakjargon van het onderwijs. Voorbeelden van instructietaal zijn:

- Vul in;
- Zet de woorden in twee kolommen;
- Maak lesje 5 uit je werkschrift;
- Trek een lijn van het plaatje in het linker rijtje naar het goede woord in het rechter rijtje.

De woorden en begrippen die in de instructietaal gehanteerd worden, moeten de leerlingen kennen om het onderwijs te kunnen volgen. Kinderen met een kleine woordenschat hebben nogal eens moeite met het begrijpen van de instructietaal.

Een laatste argument om speciaal aandacht te besteden aan woordenschatonderwijs is dat er nogal wat kinderen zijn die er baat bij hebben als er veel nieuwe woorden worden aangeleerd. Het gaat vaak om allochtone kinderen, maar ook om kinderen die van huis uit dialect spreken of kinderen die een vertraagde taalontwikkeling hebben of opgroeien in een taalarm milieu. In paragraaf 3.1 gaan we daar verder op in. Kinderen met een geringe woordenschat hebben veel moeite om zich vaktermen en abstracte begrippen eigen te maken. Je moet dan denken aan begrippen als weersgesteldheid, treinstel en binnenvaart. Ook alledaagse woorden die minder gangbaar zijn (bijvoorbeeld radiator en schoorsteen) zijn lastig voor kinderen met een geringe woordenschat. Als kinderen weinig woorden kennen, heeft dat grote gevolgen, zowel binnen de school als daarbuiten. De problemen manifesteren zich echter vooral binnen de school, tijdens de lessen. De leerlingen kunnen de lessen niet goed volgen en halen daardoor lagere scores op toetsen. Kinderen met een geringe woordenschat hebben ook moeite om nieuwe woorden te leren. Bij het leren van woorden maken kinderen gebruik van de woorden die ze al kennen. Als kinderen een nieuw woord leren worden in het woordgeheugen allerlei relaties gelegd met bekende woorden. Wie veel woorden kent, zal dus gemakkelijker allerlei nieuwe woorden en combinaties van woorden kunnen herkennen (vergelijk Verhallen en Verhallen, 1994). Kinderen met een geringe woordenschat komen dus in een soort neerwaartse spiraal terecht bij het leren van nieuwe woorden. Je ziet ook dat de verschillen in de grootte van de woordenschat bij kinderen in de loop van de basisschool alleen maar toenemen.

Al met al kun je zeggen dat het de moeite waard is om systematisch aandacht te besteden aan woordenschatonderwijs. Doordat kinderen hun woordenschat vergroten, kunnen ze zich beter uitdrukken. Immers, hoe meer woorden je tot je beschikking hebt, des te gemakkelijker kun je dingen verwoorden. Daarnaast stelt het bepaalde risicokinderen in staat het onderwijs te volgen en biedt hun daardoor een grotere kans op schoolsucces.

1.2 Woordenschatontwikkeling in het onderwijs

In paragraaf 1.1 hebben we vastgesteld dat het zinvol is om op de basisschool speciaal aandacht te besteden aan woordenschatonderwijs. De vraag is hoe dat het beste kan gebeuren. Laten we om te beginnen vaststellen dat het onmogelijk is om niet aan woordenschatonderwijs te doen. Elke leerkracht leert kinderen voortdurend nieuwe woorden. Als een leerkracht in groep 2 over het thema het ziekenhuis werkt, dan heeft ze de bedoeling de kinderen een aantal nieuwe woorden aan te leren, zoals wachtkamer, operatie en patiënt. Als een kind uit groep 8 in een tekst een onbekend woord als integreren tegenkomt, dan zal elke leerkracht ervoor zorgen dat de betekenis duidelijk wordt. In veel situaties in het onderwijs leren kinderen nieuwe woorden: in het taalonderwijs of het leesonderwijs, aan de hand van een methode voor de zaakvakken of binnen een project. We onderscheiden wel twee typen situaties waarin nieuwe woorden geleerd worden: incidentele woordleersituaties en intentionele woordleersituaties (Verhallen en Verhallen, 1994).

Bij *incidentele woordleersituaties* komen de leerlingen toevallig een nieuw woord tegen en is er een noodzaak om achter de betekenis van het woord te komen. In de volgende tekst uit de methode *Geobas* voor groep 5 staan de woorden uitlaat en schoorsteen, twee woorden die niet zo frequent voorkomen.

Zure regen

Uit de uitlaat van de auto komt gas. Uit een schoorsteen komt rook. Als de boeren mest op het land brengen, komt er gas in de lucht. Door al die gassen wordt de lucht steeds zuurder,

Als het regent, spoelt de lucht gelukkig weer schoon. Maar, o wee! In die regen zit nu het zuur uit de lucht. Van zulke zure regen kunnen de bomen doodgaan.

Bomen kunnen ook doodgaan door storm of bosbrand.

Als je niet weet wat een uitlaat of een schoorsteen is, dan wordt het lastig om de tekst te begrijpen. In zo'n situatie moet je als leerkracht eerst de betekenis van deze woorden duidelijk maken.

Het nadeel van een incidentele situatie is dat je als leerkracht onvoorbereid een adequate omschrijving van het woord of voorbeeld paraat moet hebben. En bovendien is het de vraag of zo'n incidentele situatie wel effectief is. Kinderen leren de betekenis van een woord pas als het vaker is aangeboden. Uit onderzoek is gebleken dat kinderen een woord wel 16 keer moeten tegenkomen, voordat ze zich de betekenis van een

woord eigen hadden gemaakt (Verhallen en Verhallen, 1994). Aan de andere kant is een incidentele situatie wel heel natuurlijk en lijkt het sterk op hoe kinderen in het gewone taalverkeer nieuwe woorden leren. Bij *intentionele woordleersituaties* heeft de leerkracht de bedoeling om de leerlingen nieuwe woorden aan te leren. In tegenstelling tot de incidentele situaties ben je hier juist wel systematisch en planmatig bezig met het aanleren van nieuwe woorden. Dat is bijvoorbeeld het geval als je een methode voor woordenschat gebruikt of als er in de taalmethode een speciale leerlijn woordenschat is. Maar ook zonder methode kun je op een planmatige manier woorden aanleren. Dat gebeurt veel in de kleutergroepen als er over een bepaald thema wordt gewerkt, maar ook in de hogere groepen is het goed mogelijk. Je moet dan wel alert zijn op vreemde of onbekende woorden die de leerlingen tegenkomen in de methode. Dat kan een taalmethode zijn, maar ook een leesmethode of een aardrijkskundemethode. Op zich maakt het niet uit bij welk vak of onderdeel je aandacht schenkt aan de betekenis van onbekende woorden, als het maar gebeurt. Het is belangrijk dat je van tevoren goed bekijkt welke woorden waarschijnlijk niet bekend zijn en hoe je de betekenis van die woorden wilt aanleren. Bovendien moet je ervoor zorgen dat die onbekende woorden regelmatig terugkomen in je onderwijs. Op die manier kun je ook zonder methode planmatig aan de vergroting van de woordenschat van de kinderen werken. Het voordeel van intentionele situaties is dat je gericht kunt werken aan de woordenschatontwikkeling van kinderen en dat je door middel van toetsing kunt nagaan of je onderwijs ook resultaat heeft gehad. Een nadeel is dat ze nogal geforceerd en onnatuurlijk kunnen zijn: alle kinderen moeten op een bepaalde tijd een vastgesteld pakket woorden leren.

Kinderen leren zowel in incidentele als intentionele situaties nieuwe woorden, maar waar het om gaat is dat je als leerkracht ervoor zorgt dat er voldoende herhaling is, zodat de woordbetekenis zich in het geheugen vastzet. Daarnaast is het nodig dat woorden in een duidelijke context worden aangeboden. Dat betekent dat je bijvoorbeeld thematisch moet werken of dat het woordenschatonderwijs geïntegreerd is in een methode. Een geïntegreerde aanpak doet het meest recht aan de natuurlijke situatie. Overigens zijn er tegenwoordig diverse methoden die expliciet aandacht besteden aan de uitbreiding van de woordenschat. Veel leesmethoden geven in de inleiding en bij de lesbeschrijvingen al overzichten van woorden die eventueel bij de leerlingen problemen kunnen opleveren. Zo krijgen leerlingen met een beperkte woordenschat in de leesmethode voorafgaand aan de eerste les van een blok instructie over vijftien begrippen die centraal staan in het blok (zie figuur 1.1).

Uit het voorgaande is wel duidelijk geworden dat we woordenschatonderwijs breed moeten opvatten. Woordenschat is wel een domein binnen het taalonderwijs, maar er zijn voortdurend momenten waarop kinderen nieuwe woorden kunnen leren. Woordenschatonderwijs is eigenlijk ingebed in het totale onderwijs en beperkt zich niet tot een bepaald vak. In alle onderwijsleersituaties ben je als leerkracht bezig met het aanleren van nieuwe woorden.

Figuur 1.1 Een bladzijde uit leesboek B van de methode. De themabegrippen worden verduidelijkt met behulp van een kijkplaat.

1.3 Woordenschat en NT2

Woordenschatonderwijs is niet nieuw. Al in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw kwamen in methoden in het basisonderwijs (toen het lager onderwijs) en het voorgezet onderwijs oefeningen voor die tot doel hadden de woordenschat te vergroten. Vaak waren dat didactisch gezien eenvoudige oefeningen, bijvoorbeeld door bij een gegeven woord een synoniem te zoeken of een vragen te beantwoorden als: 'Wat betekent: hij loopt op eieren in regel 14?' of 'Wat is een piramide?' In de jaren zestig en zeventig werd het taalonderwijs communicatiever en creatiever. Het accent kwam minder te liggen op de kennis van de taal, maar meer op de gebruikaspecten. Er kwam meer aandacht voor gespreksvormen, taalgebruikssituaties, stellen en creativiteit. De expliciete aandacht voor woordenschat werd minder. Die periode heeft echter maar kort geduurd. In de jaren tachtig en negentig werd de aandacht voor woordenschatonderwijs steeds groter en op dit moment is deze vorm van onderwijs niet meer weg te denken uit het taalonderwijs. Er zijn aparte methoden en computerprogramma's voor woordenschat, speciale woordenschattoetsen en elke taalmethode schenkt op de een of andere manier aandacht aan de woordenschatontwikkeling van kinderen. Er zijn twee redenen voor deze hernieuwde aandacht.

Op de eerste plaats ontdekten we dat veel kinderen die op school komen, met name kinderen uit arbeidersgezinnen of kinderen die in een sociaal economische achterstandssituatie verkeren, niet over die woordenschat beschikken die nodig is om het onderwijs met voldoende kansen op succes te kunnen volgen. Het gevolg daarvan was dat er verschillende compensatieprogramma's en stimuleringsprogramma's werden ontwikkeld. Dit waren een soort bijspijkerkursussen waarmee de vaardigheid van kinderen in het spreken van de standaardtaal werd opgevijseld. Ze bestonden voornamelijk uit het groepsgewijs nazeggen van correcte voorbeeldzinnen.

De tweede – en in feite nog belangrijkere – reden was dat sinds de jaren zeventig het aantal immigrantenkinderen in ons land sterk toenam. Dat leverde grote problemen op in het onderwijs en zeer vaak liepen deze leerlingen dan ook een grote achterstand op, ondanks het feit dat de kwaliteiten en mogelijkheden van deze kinderen niet onder deden voor die van Nederlandstalige leerlingen. Het gevolg was niet alleen dat er daardoor meer aandacht werd geschonken aan taalonderwijs, maar dat er ook een speciale didactiek werd ontwikkeld voor kinderen die het Nederlands als tweede taal spraken, de zogenoemde NT2-didactiek. Deze bestond voor een groot deel uit gesystematiseerd woordenschatonderwijs. In de loop van dit boek zullen we hier nog op terugkomen. Er ontstonden ook speciale NT2-methoden die zich voornamelijk richtten op de vergroting van de woordenschat. De planmatige aandacht voor woordenschat in de NT2-didactiek werd overgenomen door de reguliere taalmethoden. Methoden als *Taal actief* en *Taaljournaal* brachten een speciale NT2-versie uit waarin veel plaats was voor woordenschatontwikkeling. Tegenwoordig heeft elke taalmethode een speciale leerlijn woordenschat. Omdat de woordenschatdidactiek is overgenomen door de reguliere taalmethodes, kun je niet meer spreken van speciaal NT2-onderwijs. Je zou kunnen zeggen dat het NT2-onderwijs is geïntegreerd in de gewone taalmethoden. De NT2-didactiek heeft niet alleen invloed gehad op het taalonderwijs, maar ook op andere vakken.

Veel methoden voor wereldoriëntatie besteden ook systematisch aandacht aan woordenschatonderwijs. In hoofdstuk 8 zullen we speciaal ingaan op de methoden voor het woordenschatonderwijs.

Samenvatting

De uitbreiding van de woordenschat maakt deel uit van de reguliere taalontwikkeling van kinderen, maar toch is het voor bepaalde groepen kinderen zinvol om speciaal aandacht te besteden aan woordenschatonderwijs. Het gaat om allochtone kinderen, dialectsprekende kinderen, kinderen uit een taalarm milieu en kinderen met een vertraagde taalontwikkeling. Deze kinderen hebben vaak een kleinere woordenschat in het Standaardnederlands en dat verkleint hun kansen op schoolsucces.

Woordenschatontwikkeling vindt plaats in incidentele en in intentionele woordleersituaties. Vergroting van de woordenschat komt tot stand als woorden in een zinvolle context worden aangeboden en voldoende worden herhaald.

De aandacht voor woordenschat is ontstaan vanuit de NT2-didactiek en tegenwoordig overgenomen door de reguliere taalmethodes.

Opdrachten

- 1 Kies uit een zaakvakmethode een willekeurige leseenheid en ga na welke woorden voor kinderen problematisch zouden kunnen zijn. Geef bij elk woord aan hoe je de betekenis duidelijk wilt maken en bedenk een aantal situaties waarin het woord herhaald kan worden.
- 1.2 Hieronder staat een rijtje woorden waarvan je de betekenis wilt aanleren. Bedenk bij elk woord een zinvolle context en vijf verschillende situaties waarin het woord herhaald wordt.
  - a motregen
  - b rauw
  - c tevergeefs
  - d verwarren
  - e hamer